

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Μανόλης Κούμας

ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΠΟΛΕΜΩΝ

ΔΙΛΗΜΜΑΤΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑΣ
1940-1949

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΠΟΛΕΜΩΝ

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Διεύθυνση σειράς: Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου

ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΠΟΛΕΜΩΝ

ΔΙΔΗΜΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑΣ 1940-1949

Συγγραφέας: Μανόλης Κούμας

Επιμέλεια-Διόρθωση: Δήμητρα Τουλάτου

Φωτογραφία εξωφύλλου: Δημήτρης Παπαδήμος

Από το βιβλίο: Δημήτρης Παπαδήμος, *Ταξιδιώτης φωτογράφος*,

ΜΙΕΤ 2011, σελ. 156

© 2022, Εκδόσεις Κυριάκος Παπαδόπουλος Α.Ε., Μανόλης Κούμας

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμιά διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Κατά τον Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με τον Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975), απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Πρώτη έκδοση: Ιούλιος 2022

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

www.epbooks.gr

Καποδιστρίου 9, 144 52 Μεταμόρφωση Αττικής

τηλ.: 210 2816134, e-mail: info@epbooks.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ

Μασσαλίας 14, 106 80 Αθήνα, τηλ.: 210 3615334

ISBN 978-960-484-619-1

Μανόλης Κούμας

ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΠΟΛΕΜΩΝ

ΔΙΛΗΜΜΑΤΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑΣ
1940-1949

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Στη Γιώτα, τον Πρίαμο και τον Δημήτρη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	12
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΚΑΙ ΑΚΡΩΝΥΜΙΑ.....	13
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	15
Τάσεις της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής μετά το 1922	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι	25
Ο πολιτικός κόσμος τις παραμονές του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και ο διεθνής προσανατολισμός της Ελλάδας: διλήμματα και επιλογές.....	25
I. Η εξωτερική πολιτική του Ιωάννη Μεταξά και ο πόλεμος του 1940-1941.....	27
II. Ο πολιτικός κόσμος μεταξύ Βρετανίας και Γερμανίας	43
Τα «παλαιά κόμματα»	46
Οι «νέες δυνάμεις»: Παναγιώτης Κανελλόπουλος, Σοφοκλής Βενιζέλος και Κωνσταντίνος Τσάτσος	54
Υπήρχε «φιλογερμανική τάση»; Η περίπτωση του Σωτηρίου Γκοτζαμάνη	68
Μια ειδική περίπτωση: ο Νικόλαος Πλαστήρας την περίοδο του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου.....	74
III. Οι υπηρεσιακοί παράγοντες: Νικόλαος Πολίτης, Αλέξανδρος Ρίζος-Ραγκαβής και Αλέξης Κύρου	79
IV. Ο διεθνής προσανατολισμός της Ελλάδας: η κληρονομία του Μεσοπολέμου.....	89
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ.....	91
Οι ελληνικές εξόριστες κυβερνήσεις ενώπιον της ανερχόμενης σοβιετικής ισχύος, 1941-1944	91
I. Προσλήψεις του μεταπολεμικού κόσμου: Παναγιώτης Πιπινέλης και Γεώργιος Παπανδρέου	93

II. Το ελληνογιουγκοσλαβικό σύμφωνο του 1942	106
III. Η κυβέρνηση Τσουδερού και τα σχέδια ομοσπονδιακής οργάνωσης της Ανατολικής και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.....	121
IV. Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις κατά την περίοδο του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου.....	130
V. Προσπάθειες σύμπληξης ελληνοβρετανικής συμμαχίας	141
VI. Οι ελληνικές εθνικές διεκδικήσεις.....	148
VII. Η εξωτερική πολιτική των ελληνικών εξόριστων κυβερνήσεων: μια αποτίμηση.....	164
ΚΕΦΑΛΑΙΟ III.....	173
Η ελληνική διπλωματία σε αδιέξοδο, 1944-1947.....	173
I. Το πρόβλημα της ελληνικής ασφάλειας και ο «από βορράν κίνδυνος»: τα νέα δεδομένα.....	176
II. Η Ελλάδα και η ίδρυση του ΟΗΕ.....	188
III. Διλήμματα διεθνούς προσανατολισμού: μεταξύ ουδετεροφιλίας και ένταξης στον «αγγλοσαξονικό» συνασπισμό.....	205
IV. Οι ελληνικές εθνικές διεκδικήσεις.....	231
Οι ελληνικές κυβερνήσεις μεταξύ ρεαλισμού και μαξιμαλισμού	231
Οι διασκέψεις του Συμβουλίου Υπουργών Εξωτερικών και οι ελληνικές εθνικές διεκδικήσεις.....	244
Οι ελληνικές διεκδικήσεις στο συνέδριο Ειρήνης των Παρισίων	250
Η εκκρεμότητα της Κύπρου.....	258
V. Η Ελλάδα από τη βρετανική στην αμερικανική σφαίρα επιρροής.....	267
Ο ρόλος των Αμερικανών στην Ελλάδα πριν από το Δόγμα Τρούμαν	267
Το Δόγμα Τρούμαν.....	273

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV	283
Πρώιμες προσπάθειες αντιμετώπισης των προκλήσεων του Ψυχρού Πολέμου 1947-1949.....	283
I. Ο Παναγιώτης Πιπινέλης και το Συμβούλιο Πολιτικών Υποθέσεων	285
II. Το πρόβλημα της ελληνικής ασφάλειας	287
Προσπάθειες σύμπτυξης του Μεσογειακού Συμφώνου	287
Ιούνιος 1948: η κρίσιμη καμπή.....	301
III. Η διαμόρφωση της ελληνικής πολιτικής στη Μέση Ανατολή	313
Η στάση της Ελλάδας έναντι του Ισραήλ και του αραβικού κόσμου	313
Παράγοντες διαμόρφωσης της ελληνικής μεσανατολικής πολιτικής	322
IV. Σε αναζήτηση «στρατηγικής» για το Κυπριακό	342
V. Με το βλέμμα στραμμένο στο μέλλον.....	365
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	368
ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	379
I. ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΕΣ ΠΗΓΕΣ	379
II. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ	380
III. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	381
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ	387

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Το παρόν βιβλίο δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί δίχως τη συνδρομή πολλών προσώπων, προς τα οποία επιθυμώ να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου. Κατ' αρχάς θα ήθελα να ευχαριστήσω όσους διευκόλυναν την πρόσβασή μου στα ιστορικά αρχεία: τον Σωτήρη Ριζά από την Ακαδημία Αθηνών, τη Μαριέττα Μινώτου από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους, την Ελευθερία Δαλέζιου από τη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη, τον Γιώργο Πολυδωράκη από το Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών, τον Χρήστο Αναστασίου από το Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής» και τη Μαρία Δημητριάδου από το Μουσείο Μπενάκη. Θα ήθελα, επίσης, να ευχαριστήσω την καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Πειραιώς και διευθύντρια της παρούσας σειράς Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου για τις παρατηρήσεις και τα σχόλια που έκανε επί του κειμένου. Είναι χρέος μου, τέλος, να εκφράσω τις ευχαριστίες μου προς τον εκδότη Γιάννη Παπαδόπουλο που συμπεριέλαβε την παρούσα μελέτη στη σειρά «Σύγχρονη Ιστορία» των Εκδόσεων Παπαδόπουλος. Είναι, βέβαια, αυτονόητο ότι για τις όποιες αδυναμίες ή παραλείψεις ευθύνομαι αποκλειστικά ο ίδιος.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΚΑΙ ΑΚΡΩΝΥΜΙΑ

ΑΑ	Ακαδημία Αθηνών
ΑΑΡ	Αρχείο Αλέξανδρου Ρίζου-Ραγκαβή
ΑΒΑ	Αρχείο Βασιλικών Ανακτόρων
ΑΕΤ	Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού
ΑΙΠ	Αρχείο Ιωάννη Πολίτη
ΑΚΒ	Αρχείο Κωνσταντίνου Βοβολίνη
ΑΚΕΛ	Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού
ΑΚΤ	Αρχείο Κωνσταντίνου Τσαλδάρη
ΑΜΚ	Αρχείο Μιχαήλ Κύρκου
ΑΝΠ	Αρχείο Νικολάου Πλαστήρα
ΑΠΚ	Αρχείο Παναγιώτη Κανελλόπουλου
ΑΠΠ	Αρχείο Παναγιώτη Πιπινέλη
ΑΣΒ	Αρχείο Σοφοκλή Βενιζέλου
ΑΣΚΙ	Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας
ΑΤ	Αρχείο Κωνσταντίνου Τσάτσου
ΑΦΔ	Αρχείο Φίλιππου Δραγούμη
ΓΑΚ	Γενικά Αρχεία του Κράτους
ΓΒ	Γεννάδειος Βιβλιοθήκη
ΔΙΑΥΕ	Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών
ΔΣΕ	Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας
ΕΑΜ	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΕΔΕΣ	Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος
ΕΕΚ	Εθνικό Ενωτικό Κόμμα
ΕΣΣΔ	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΕΦΠΚ	Εταιρεία «Φίλων Παναγιώτη Κανελλόπουλου»
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΙΑΜΜ	Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη
ΙΚΚ	Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής»
ΚΚΓ	Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας

ΚΚΕ	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΚτΕ	Κοινωνία των Εθνών
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΕΟΣ	Οργανισμός για την Ευρωπαϊκή Οικονομική Συνεργασία
AMAG	Allied Mission for Aid to Greece
CFM	Council of Foreign Ministers
FO	Foreign Office
FRUS	Foreign Relations of the United States
HS	Special Operations Executive Records
NARA	National Archives and Records Administration
UNRRA	United Nations Relief and Rehabilitation Administration
UNSCOB	United Nations Special Committee on the Balkans
UNSCOP	United Nations Special Committee on Palestine

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ιταλική επίθεση κατά της Ελλάδας στις 28 Οκτωβρίου 1940 προκάλεσε ποικίλα ερωτηματικά και εύλογες αμφιβολίες σχετικά με την αποτελεσματικότητα της εξωτερικής πολιτικής που είχαν ακολουθήσει οι ελληνικές κυβερνήσεις κατά τη δεκαετία του 1930: Θα μπορούσε να αποφευχθεί η ιταλική (και κατόπιν η γερμανική) εισβολή αν η Αθήνα δεν είχε επιμείνει στη στρατηγική της σύμπλευσης με τη Μεγάλη Βρετανία; Ή, μήπως, η εμπλοκή της Ελλάδας σε πόλεμο με τις δυνάμεις του Άξονα ήταν αναπόφευκτη, δεδομένων των ηγεμονικών επιδιώξεων της Ρώμης στη Μεσόγειο και στα Βαλκάνια; Είχαν διατυπωθεί από κυβερνητικούς παράγοντες ή από τον πολιτικό κόσμο εισηγήσεις για υιοθέτηση εναλλακτικής στρατηγικής και, αν ναι, υπήρχαν οι προϋποθέσεις –εσωτερικές, στρατηγικές και διεθνείς– ώστε να εφαρμοστεί; Αν η γερμανική εισβολή της 6ης Απριλίου 1941 διέλυσε τις όποιες ψευδαισθήσεις υπήρχαν σχετικά με τις προθέσεις του Βερολίνου, η ελληνική ηγεσία που θα αναλάμβανε τις τύχες της χώρας μετά την απελευθέρωση όφειλε να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα που είχαν προκύψει ως απόρροια της ανόδου της Σοβιετικής Ένωσης (Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών – ΕΣΣΔ), τόσο σε περιφερειακό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Ήταν, όμως, σε θέση οι Έλληνες αξιωματούχοι να αντιληφθούν εγκαίρως τα διπολικά χαρακτηριστικά του μεταπολεμικού διεθνούς συστήματος; Και ποιες λύσεις πρότειναν για την αντιμετώπιση του προβλήματος της ελληνικής ασφάλειας κατά τα πρώιμα ψυχροπολεμικά (μεταπολεμικά) χρόνια, όταν δεν είχε ακόμα διαφανεί η πρόθεση των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής (ΗΠΑ) να αναλάβουν έμπρακτες δεσμεύσεις για την προστασία του δυτικού κόσμου; Στράφηκαν οι ελληνικές κυβερνήσεις προς αναζήτηση διαφορετικής στρατηγικής ή, μήπως, επέμεναν σε προπολεμικές «συνταγές»; Σε ποιο βαθμό αξιοποίησαν τα μαθήματα

του πρόσφατου παρελθόντος; Ποιοι ήταν, σε τελική ανάλυση, αυτοί που κλήθηκαν να χαράξουν την ελληνική εξωτερική πολιτική κατά τη δεκαετία του 1940;

Η δεκαετία του 1940 είναι από πολλές απόψεις «μεταβατική» όσον αφορά τις διεθνείς σχέσεις του 20ού αιώνα. Κατ' αρχάς, την περίοδο αυτή συντελείται η μετάβαση από το παραδοσιακό σύστημα κρατών σε μια νέα μορφή οργάνωσης της διεθνούς κοινωνίας στην οποία σημαντικό ρόλο παίζουν οι διεθνείς οργανισμοί, με κυρίαρχο τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ). Δεύτερον, τη δεκαετία αυτή εντοπίζεται η μετάβαση από το πολυκεντρικό/πολυπολικό σύστημα ισορροπίας δυνάμεων (που είχε χαρακτηρίσει τις διεθνείς σχέσεις από τα μέσα του 17ου αιώνα) στο διπολικό σύστημα, στο οποίο κυριαρχούν πλέον δύο υπερδυνάμεις: οι ΗΠΑ και η ΕΣΣΔ. Οι δύο αυτές υπερδυνάμεις αντιπροσωπεύουν ταυτόχρονα τα δύο κυρίαρχα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά συστήματα της μεταπολεμικής εποχής, μετά τη συντριβή των δυνάμεων του φασισμού και του εθνικοσοσιαλισμού που συνασπίστηκαν στον Άξονα κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Προσέδιδαν έντονο ιδεολογικό χαρακτήρα στον Ψυχρό Πόλεμο, οι απαρχές του οποίου εντοπίζονται στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1940: από τη μια πλευρά, το δημοκρατικό/καπιταλιστικό μοντέλο που κυριάρχησε στον δυτικό κόσμο· και από την άλλη, το σοσιαλιστικό που επιβλήθηκε από την ΕΣΣΔ στην Ανατολική Ευρώπη και υιοθέτησαν κατόπιν και άλλες χώρες του Τρίτου Κόσμου (όπως η Κίνα, η Κούβα και το Βιετνάμ). Οπωσδήποτε, η μετατόπιση του παγκόσμιου κέντρου ισχύος από τη γηραιά ήπειρο σε εξωευρωπαϊκές δυνάμεις είχε ήδη αρχίσει να συντελείται από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (1914-1918). Εντούτοις, αυτή έγινε πλήρως αντιληπτή μόλις τη δεκαετία του 1940, όταν καταγράφηκαν οι απαρχές της υποχώρησης των μεγάλων αποικιακών αυτοκρατοριών, που είχαν κυριαρχήσει στις παγκόσμιες υποθέσεις από τον 18ο αιώνα: της Γαλλίας και της Βρετανίας. Αυτή ήταν

η τρίτη μείζων διαδικασία που ξεκίνησε τη δεκαετία του 1940: η αποαποικιοποίηση και η άνοδος του Τρίτου Κόσμου.¹

Για την Ελλάδα, η δεκαετία του 1940 υπήρξε περίοδος επώδυνης δοκιμασίας: Παγκόσμιος Πόλεμος, Κατοχή και Εμφύλιος είχαν προκαλέσει μια παρατεταμένη κρίση –οικονομική, κοινωνική και πολιτική– που έθετε σε κίνδυνο ακόμα και τη συμμετοχή της χώρας στον δυτικό κόσμο. Αντιμέτωπες με τεράστιες εσωτερικές προκλήσεις και πολυετή δομικά προβλήματα, οι ελληνικές κυβερνήσεις προσπαθούσαν να κατανοήσουν και να προσαρμοστούν στις τεκτονικές αναταράξεις και μεταβολές που συντελούνταν, όχι μόνο σε διεθνές, αλλά και σε περιφερειακό επίπεδο: δραστική άνοδος της σοβιετικής ισχύος στην Ανατολική και στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, επιβολή κομμουνιστικών καθεστώτων στα κράτη του εσωτερικού των Βαλκανίων, ρήξη Τίτο-Στάλιν. Την περίοδο αυτή συντελείται και η μετάβαση της Ελλάδας από τη βρετανική στην αμερικανική σφαίρα επιρροής, καθώς το Λονδίνο απώλεσε αφηνιδιαστικά την κυρίαρχη θέση που κατείχε στις ελληνικές υποθέσεις από τα μέσα περίπου του 19ου αιώνα.

Η Ελλάδα κλήθηκε να ορίσει τη στάση της έναντι ενός άγνωστου και ρευστού διεθνούς και περιφερειακού περιβάλλοντος με ένα πολιτικό προσωπικό που δεν είχε εμπειρία στη διαχείριση των εξωτερικών υποθέσεων της χώρας: τον Εμμανουήλ Τσουδερό, τον Γεώργιο Παπανδρέου, τον Φίλιππο Δραγούμη, τον Κωνσταντίνο Τσαλδάρη, τον Ιωάννη Σοφιανόπουλο, τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο και τον Σοφοκλή Βενιζέλο (οι δύο τελευταίοι είχαν χαράξει για μικρό διάστημα την ελληνική εξωτερική πολιτική). Πράγματι, ο θάνατος

1. Γιάννης Γ. Βαληνάκης και Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, *Διεθνείς σχέσεις και στρατηγική στην πυρηνική εποχή*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2008, σσ. 23-30· Γιάννης Γ. Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική, 1949-1988*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 2003, σσ. 35-38· Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Αθήνα, Πατάκης, 2005, σσ. 67-70.

του Ιωάννη Μεταξά στις 29 Ιανουαρίου 1941 είχε σημάνει το τέλος μιας γενιάς πολιτικών που είχε διαχειριστεί τις ελληνικές εξωτερικές υποθέσεις από το 1910, με κορυφαίους από την αντίπαλη παράταξη τον Ελευθέριο Βενιζέλο και τον Ανδρέα Μιχαλακόπουλο. Υπ' αυτές τις συνθήκες, πριν ακόμα αναδειχθεί, στα μέσα της δεκαετίας του 1950, μια νέα γενιά πολιτικών με συγκεκριμένη στρατηγική και ξεκάθαρο όραμα για τη θέση της Ελλάδας στον μεταπολεμικό κόσμο, καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής διαδραμάτισαν η διπλωματική υπηρεσία του Υπουργείου Εξωτερικών και (μετά το 1947) ο μόνιμος υφυπουργός Εξωτερικών Παναγιώτης Πιπινέλης. Επρόκειτο για μερική απόκλιση από τον κανόνα σύμφωνα με τον οποίο οι ελληνικές εξωτερικές υποθέσεις του 20ού αιώνα αποτελούσαν πεδίο ευθύνης του αρμόδιου υπουργού, του πρωθυπουργού και ενίοτε του ανώτατου άρχοντα.

Το ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας για τη δεκαετία του 1940 έχει προσελκύσει κυρίως το ζήτημα του ελληνικού εμφυλίου πολέμου.² Παρ' όλα αυτά, ο ερευνητής της περιόδου έχει στη διάθεσή του αρκετές αξιόλογες μελέτες για τον διεθνή προσανατολισμό της χώρας. Οπωσδήποτε, η σχετική βιβλιογραφία δίνει μεγάλη έμφαση στην εξάρτηση της Ελλάδας από τις Μεγάλες Δυνάμεις και κυρίως στον ρόλο που διαδραμάτισαν η Βρετανία και οι ΗΠΑ στις ελληνικές υποθέσεις. Επίσης, έχουν γραφτεί εξαιρετικές μελέτες που καλύπτουν ειδικότερα θέματα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής κατά τη δεκαετία του 1940,

2. Για τη σχετική συζήτηση ως προς την ιστοριογραφία γύρω από το ζήτημα του Εμφυλίου, βλ. σχετικά Γιώργος Αντωνίου και Νίκος Μαραντζίδης (επιμ.), *Η εποχή της σύγχυσης: η δεκαετία του '40 και η ιστοριογραφία*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2008· Μιχάλης Λυμπεράτος, «Η έννοια του ιστορικού χώρου και οι προσεγγίσεις της ιστορίας του εμφυλίου πολέμου. Ζητήματα μεθοδολογίας», *Μνήμων*, 27 (2005): 181-214· Θανάσης Σφήκας, «Ο ναρκισσισμός των μικρών πραγμάτων: περί σύγχυσης, ιστοριογραφίας και άλλων δαιμόνων», *Μνήμων*, 30 (2009): 315-336.

όπως είναι το ελληνικό ζήτημα στον ΟΗΕ, οι εθνικές διεκδικήσεις στο συνέδριο Ειρήνης και οι ελληνογιογκοσλαβικές σχέσεις μετά τον πόλεμο.³

Με την παρούσα μελέτη επιχειρείται μια σφαιρική καταγραφή, ανάλυση και αποτίμηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής από τις παραμονές του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου έως την ίδρυση του ΝΑΤΟ και το τέλος του ελληνικού εμφυλίου πολέμου. Προσεγγίζοντας τη δεκαετία του 1940 ως ενιαίο σύνολο, το παρόν βιβλίο αποσκοπεί να αναδείξει τα στοιχεία της συνέχειας και της ασυνέχειας σε σχέση με την προπολεμική περίοδο, τις διαφορετικές τάσεις που διατυπώθηκαν για τον διεθνή προσανατολισμό της Ελλάδας και τους παράγοντες εκείνους που επηρέασαν κάθε φορά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων: «βαθύτερες» δυνάμεις, ιδεολογικές προτιμήσεις, πολιτικές σκοπιμότητες, προσωπικές εμπειρίες. Κατ' επέκταση, δεν αποτελεί στόχο του βιβλίου η εξαντλητική και σε βάθος ανάλυση όλων ανεξαιρέτως των πτυχών της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής της περιόδου: η έμφαση δίνεται στη διακρίβωση της ελληνικής υψηλής στρατηγικής και των κρίσιμων

3. Βλ. ενδεικτικά Γιάννης Ο. Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2006· Βασίλης Κόντης, *Η αγγλο-αμερικανική πολιτική και το ελληνικό πρόβλημα: 1945-1949*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1986· Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, *Τα πρόσωπα του Ιανού: οι ελληνογιογκοσλαβικές σχέσεις τις παραμονές του ελληνικού εμφυλίου πολέμου (1944-1946)*, Αθήνα, Πατάκης, 2004· Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, *Τα πρόσωπα του Ιανού: οι ελληνογιογκοσλαβικές σχέσεις την περίοδο του ελληνικού εμφυλίου πολέμου (1947-1949)*, Αθήνα, Πατάκης, 2007· Procopis Papastratis, *British Policy towards Greece during the Second World War, 1941-1944*, Κέιμπριτζ, Cambridge University Press, 2008· Heinz Richter, *Η επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα: από τη Βάρκιζα στον εμφύλιο πόλεμο, Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1946*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2003· Θανάσης Δ. Σφήκας, *Το «χωλό άλογο»: οι διεθνείς συνθήκες της ελληνικής κρίσης, 1941-1949*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007· Stephen G. Xydis, *Greece and the Great Powers, 1944-1947: Prelude to the «Truman Doctrine»*, Θεσσαλονίκη, Institute for Balkan Studies, 1963.

επιλογών της σε μια εποχή μεγάλης αναστάτωσης και κατόπιν «κοσμογονίας» του διεθνούς συστήματος.

Στην παρούσα μελέτη, η ανάλυση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής αρθρώνεται γύρω από τρεις άξονες:

Άξονας πρώτος: προσλήψεις. Πώς αντιλήφθηκαν οι Έλληνες αξιωματούχοι τον μεταπολεμικό κόσμο; Ήταν σε θέση να προβλέψουν τα διπολικά χαρακτηριστικά της ψυχροπολεμικής εποχής ή θεωρούσαν πιθανότερη την επάνοδο στο προπολεμικό «πολυπολικό» σύστημα ισορροπίας δυνάμεων; Πώς έγινε αντιληπτή η άνοδος της σοβιετικής ισχύος μετά το 1944/45; Αλλά και ειδικότερα, πώς αντιμετώπισαν την προσπάθεια της Μόσχας να ανακτήσει την επιρροή της στη Μέση Ανατολή; Τι πίστευαν για τις στοχεύσεις της Τουρκίας κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου; Πώς υποδέχτηκαν την ίδρυση ενός μη μουσουλμανικού/δυτικού κράτους, του Ισραήλ, στην Ανατολική Μεσόγειο; Πώς εξέλαβαν τη ρήξη Τίτο-Στάλιν;

Άξονας δεύτερος: διλήμματα. Η μελέτη της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής από τα μέσα της δεκαετίας του 1930 έως τη γερμανική επίθεση κατά της Ελλάδας καταδεικνύει ότι ο πολιτικός κόσμος και οι υπηρεσιακοί παράγοντες βρέθηκαν συχνά ενώπιον επώδυνων διλημάτων σχετικά με τον διεθνή προσανατολισμό της χώρας: ποια πολιτική εγγυόταν καλύτερα την ελληνική εδαφική ακεραιότητα και την πολιτική ανεξαρτησία; Η σύμπλευση με τη ναζιστική Γερμανία ή η προσήλωση στην παραδοσιακή φιλοβρετανική πολιτική; Όσον αφορά τη μεταπολεμική εποχή, ποια στρατηγική μπορούσε να διασφαλίσει τα ελληνικά συμφέροντα: η πολιτική ίσων αποστάσεων (ουδετεροφιλία) ή, μήπως, η περαιτέρω ενίσχυση των δεσμών με τις αγγλοσαξονικές δυνάμεις;

Άξονας τρίτος: στρατηγικές. Η παρούσα μελέτη αναδεικνύει τις στρατηγικές που τελικά υιοθετήθηκαν από τις ελληνικές κυβερνήσεις για μια σειρά από ζητήματα μείζονος σημασίας: ενί-

σχυση της αμυντικής ασφάλειας της χώρας και αντιμετώπιση του «από βορράν κινδύνου»· αποτελεσματική προώθηση των εθνικών διεκδικήσεων στο συνέδριο Ειρήνης των Παρισίων· προάσπιση των ευρύτερων ελληνικών συμφερόντων στη Μέση Ανατολή και στην Ανατολική Μεσόγειο· πραγματοποίηση της ένωσης με την Κύπρο.

Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει μια αναγκαία διευκρίνιση: το παρόν βιβλίο επικεντρώνεται στις αντιλήψεις, τις προσλήψεις και τις στρατηγικές προσώπων, οργάνων και θεσμών που ενεπλάκησαν άμεσα στη διαχείριση και στη διαμόρφωση της επίσημης ελληνικής εξωτερικής πολιτικής: ελληνικές κυβερνήσεις (περιλαμβανομένων των εξόριστων κυβερνήσεων που είχαν τη νομιμοποίηση και την αναγνώριση των Μεγάλων Δυνάμεων), διπλωματική υπηρεσία, Συμβούλιο Πολιτικών Υποθέσεων, Συμβουλευτική επί των εξωτερικών Επιτροπή, αλλά και πρόσωπα που κλήθηκαν να μετάσχουν –με τον έναν ή τον άλλο τρόπο– στη χάραξη του διεθνούς προσανατολισμού της χώρας. Υπό την έννοια αυτή, οι αντιλήψεις μη κρατικών δρώντων (π.χ. πολιτικών κομμάτων, ανεπίσημων φορέων ή αντιστασιακών οργανώσεων), που είχαν ασφαλώς άποψη για τη διεθνή θέση της χώρας αλλά δεν εκπροσωπούσαν την επίσημη, διεθνώς αναγνωρισμένη πολιτική της, δεν αποτελούν αντικείμενο της συγκεκριμένης μελέτης.

ΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΜΕΤΑ ΤΟ 1922

Την επαύριον του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου παρατηρείται γενικότερη συναίνεση του πολιτικού κόσμου σχετικά με την ακολουθητέα εξωτερική πολιτική. Το δίλημμα της περιόδου 1915-1918 σχετικά με τη στάση της Ελλάδας έναντι της παγκόσμιας σύρραξης, που αποτέλεσε και τη γενεσιουργό αιτία του Εθνικού Διχασμού, έπαψε να υφίσταται μετά την ήττα των Κεντρικών Αυτοκρατοριών. Οι αντιβενιζελικές κυβερνήσεις του 1920-1922 ακολούθησαν πολι-

τική φιλική προς τις δυνάμεις της Αντάντ.⁴ Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης (24 Ιουλίου 1923), η Μεγάλη Ιδέα έπαψε να αποτελεί την κινητήριου δύναμη πίσω από τη διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, και όλες οι κυβερνήσεις –με εξαίρεση εκείνες υπό τον δικτάτορα Θεόδωρο Πάγκαλο– αποδέχθηκαν το μεταπολεμικό status quo. Έκτοτε, μείζον στόχος των ελληνικών κυβερνήσεων ήταν η διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας και της πολιτικής ανεξαρτησίας της χώρας μέσω της προσήλωσης στις αρχές της διεθνούς νομιμότητας και της διατήρησης φιλικών σχέσεων με τα κράτη της Βαλκανικής και τις Μεγάλες Δυνάμεις.⁵

Σε πρώτη φάση, οι κυβερνήσεις που προέκυψαν μετά την πτώση της παγκαλικής δικτατορίας τον Αύγουστο του 1926 προσπάθησαν να εξασφαλίσουν τις απαραίτητες εγγυήσεις για την κατοχύρωση της ελληνικής ασφάλειας μέσω της προσέγγισης με τα βαλκανικά κράτη και τις Μεγάλες Δυνάμεις. Τόσο ο Μιχαλακόπουλος όσο και ο Βενιζέλος πέτυχαν το 1926-1932 τη σταδιακή αποκατάσταση των διμερών σχέσεων της Ελλάδας με τη Ρουμανία, την Τουρκία, τη Γιουγκοσλαβία και τις Μεγάλες Δυνάμεις (Γαλλία, Βρετανία και Ιταλία), συμβάλλοντας στην ουσιαστική αναβάθμιση της διεθνούς θέσης της Ελλάδας.⁶ Οι αντιβενιζελικές κυβερνήσεις που ανήλθαν στην εξουσία μετά το 1933, σε μια περίοδο ανόδου των αναθεω-

4. Βλ. αναλυτικά Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος, *1915: ο Εθνικός Διχασμός*, Αθήνα, Πατάκης, 2015· Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *Τα μυστήρια της Αιγίδος: το μικρασιατικό ζήτημα στην ελληνική πολιτική (1891-1922)*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2016· Σωτήρης Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας: ο Βενιζέλος, ο αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2015.

5. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1900-1981*, 2 τόμοι, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2005, τόμ. Α', σσ. 184-193.

6. Βλ. αναλυτικά Κώστας Αλ. Καραμανλής, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εξωτερικές μας σχέσεις, 1928-1932*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1995· Αντώνης Κλάφης, *Ο Ανδρέας Μιχαλακόπουλος και η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1926-1928*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 2009.

ρητικών δυνάμεων και παραβίασης της διεθνούς νομιμότητας, επιδίωξαν την ένταξη της χώρας σε πολυμερείς αμυντικούς οργανισμούς (το Βαλκανικό Σύμφωνο και το Μεσογειακό Σύμφωνο, αν και το δεύτερο τελικά δεν συνήφθη), εγκαταλείποντας την έως τότε ακολουθούμενη πολιτική των διμερών συμφώνων φιλίας. Ωστόσο, επρόκειτο για μια απόκλιση ως προς τα μέσα και όχι ως προς τους στόχους, αφού βασική προτεραιότητα εξακολουθούσε να είναι η διατήρηση του καθεστώτος των συνθηκών Ειρήνης. Υπ' αυτή την έννοια, οι διαφωνίες που διατυπώθηκαν σχετικά με τη σκοπιμότητα της συμμετοχής της Ελλάδας στο Βαλκανικό Σύμφωνο του 1934 δεν είχαν να κάνουν με τον γενικότερο διεθνή προσανατολισμό της χώρας, αλλά με την καλύτερη εξυπηρέτηση του στόχου αυτού. Από τα τέλη του 1935, η Ελλάδα είχε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι, αν δεν μπορούσε να παραμείνει ουδέτερη σε περίπτωση ευρωπαϊκού πολέμου, δεν θα είχε άλλη επιλογή από το να συνταχθεί με τη Βρετανία.⁷ Έτσι, από τα μέσα της δεκαετίας του 1920 έως το 1936, όταν ανέβηκε στην εξουσία ο Μεταξάς, η εξωτερική πολιτική δεν αποτελούσε πεδίο έντονης αντιπαράθεσης ανάμεσα στην αντιβενιζελική και τη βενιζελική παράταξη. Οι αντιδράσεις που εκδηλώθηκαν μετά την υπογραφή των συμφωνιών με την Τουρκία το 1930 και τη διαχείριση της κυπριακής κρίσης του Οκτωβρίου του 1931 δεν εξέφραζαν ένα αίτημα συνολικής αναθεώρησης της εξωτερικής πολιτικής, αλλά θα πρέπει να αποδοθούν κυρίως σε αντιπολιτευτικούς τακτικισμούς.

Η άνοδος του Μεταξά στην εξουσία, τον Απρίλιο του 1936, και η εγκαθίδρυση κατόπιν του δικτατορικού καθεστώτος της 4ης Αυγούστου δημιούργησαν εύλογα ερωτηματικά σχετικά με τον διεθνή προσανατολισμό της νέας διακυβέρνησης. Θα υιοθετούσε ο Μετα-

7. Βλ. αναλυτικά Μανόλης Κούμας, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική και το ζήτημα της ασφάλειας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, 1933-1936*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 2010.

ξάς τις βασικές αρχές της εξωτερικής πολιτικής των προηγούμενων κυβερνήσεων, έτσι όπως αυτές είχαν διαμορφωθεί την επαύριον της υπογραφής της συνθήκης της Λωζάννης ή θα επιδίωκε συνολική αναθεώρηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής; Για να τεθεί πιο απλά το ζήτημα: μήπως η επιβολή δικτατορικού καθεστώτος στην Ελλάδα θα συνοδευόταν από μια στροφή προς την κατεύθυνση του Άξονα;

ΜΑΝΟΛΗΣ ΚΟΥΜΑΣ

ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΠΟΛΕΜΩΝ

ΔΙΛΗΜΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑΣ 1940-1949

Η δεκαετία του 1940 υπήρξε για την Ελλάδα μια δεκαετία πολέμων: ιταλική και γερμανική εισβολή, Κατοχή, Εμφύλιος, Ψυχρός Πόλεμος. Οι δοκιμασίες ήταν αδιάκοπες και προκάλεσαν ευρεία ανθρωπιστική καταστροφή, θέτοντας σε κίνδυνο ακόμα και τη συμμετοχή της χώρας στον δυτικό κόσμο. Οι ελληνικές κυβερνήσεις εκείνης της περιόδου προσπαθούσαν να προσαρμοστούν στις τεκτονικές αναταράξεις που επαναπροσδιόριζαν τον κόσμο και τη θέση της Ελλάδας σε αυτόν. Συχνά ήρθαν αντιμέτωπες με εξωτερικά αδιέξοδα και με διαφορετικές εσωτερικές αναγνώσεις της νέας πραγματικότητας.

Το βιβλίο αυτό επιχειρεί μια συνολική καταγραφή, ανάλυση και αποτίμηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στην ταραγμένη αυτή εποχή, που γεφύρωσε την προπολεμική με τη μετεμφυλιακή Ελλάδα.

Το εξαιρετικά ενδιαφέρον αυτό ανάγνωσμα προσεγγίζει τη δεκαετία του 1940 ως ενιαίο σύνολο, αποσκοπώντας στο να αναδειξει τα στοιχεία της συνέχειας και της ασυνέχειας, τις διαφορετικές τάσεις που διατυπώθηκαν σχετικά με τον διεθνή προσανατολισμό της Ελλάδας και τους παράγοντες που επηρέαζαν κάθε φορά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Αυτό, όμως, που επιχειρεί κυρίως είναι να αναδειξει τα διλήμματα της ελληνικής διπλωματίας, συμβάλλοντας έτσι στη βαθύτερη κατανόηση των επιλογών που επικράτησαν τελικά για την αντιμετώπιση των μείζονων προκλήσεων της χώρας.

σειρά ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ & ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Η σειρά περιλαμβάνει έργα Ελλήνων και ξένων συγγραφέων για την ελληνική, ευρωπαϊκή και παγκόσμια ιστορία, με διεισδυτική και αδογματίστη ματιά. Οι αναζητήσεις του σήμερα συνδέονται με γεγονότα, ιδέες και δυναμικές του παρελθόντος. Η σειρά αναδεικνύει την Ιστορία ως ζωντανό κομμάτι των ταυτοτήτων και των αποφάσεων που συνοδεύουν τα βήματά μας στο παρόν και στο μέλλον.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ Ε. ΜΠΟΤΣΙΟΥ Καθηγήτρια Ιστορίας και Διεθνών Σχέσεων, Πανεπιστήμιο Πειραιώς

ISBN 978-960-484-619-1

9 789604 846191

Κωδ. μηχ/σης 25.170

www.epbooks.gr